

ABSTRACT: Diplomatic contacts established between the courts of Cosimo III de' Medici, the grand duke of Tuscany, and John III, the king of Poland, after the victory in the Battle of Vienna resulted in the consignment of eight crates of plants being sent to Wilanów in 1684. Among the species recorded in historical sources were citrus trees, which in that period had a symbolic dimension, as they referred to the golden apples of the Hesperides. Having citrus trees in an orangery signified their owners' connection to the heroic virtues and the strength of Hercules. A tale of plants from nearly 340 years ago has helped to establish the cooperation between the Boboli Gardens managed by the Uffizi Gallery and the Museum of King John III's Palace at Wilanów. The resulting project, named "Citri et Aurea", is divided into three areas encompassing its the research, exhibition and conservation aspects. Its long-range aim is to recreate the Wilanów collection of citrus trees making use of historical varieties grown in Italy. The first stage of the project was completed in November 2019 within the framework of the assignment "Citri et Aurea": Exchange of Knowledge and Experience in the Field of Historical Citrus Collections, partially financed from the funds of the Ministry of Culture and National Heritage programme "The Inspiring Culture". A study visit of three employees of the Wilanów Museum to Florence made it possible not only to extend their knowledge regarding the traditional methods of citrus growing, but also to carry out an inquiry into the correspondence dating from the period of King John's reign held in the State Archive, to develop a cooperation with the Uffizi Gallery, to establish contacts with new partners, and to conduct a successful promotion campaign of the Wilanów Gardens in Italy.

KEYWORDS: Wilanów, Florence, Boboli Gardens, King John III, Cosimo III de' Medici, garden, plants

KOMUNIKAT

„CITRI ET AUREA”: WYMIANA WIEDZY I DOŚWIADCZEŃ W ZAKRESIE HISTORYCZNYCH KOLEKCJI CYTRUSÓW

“CITRI ET AUREA”: THE EXCHANGE OF KNOWLEDGE AND EXPERIENCE IN THE FIELD OF HISTORICAL CITRUS COLLECTIONS

*Jacek Kuśmierski
Łukasz Przybylak
Anna Ziemlewska*

*Muzeum Pałacu Króla Jana III
w Wilanowie*

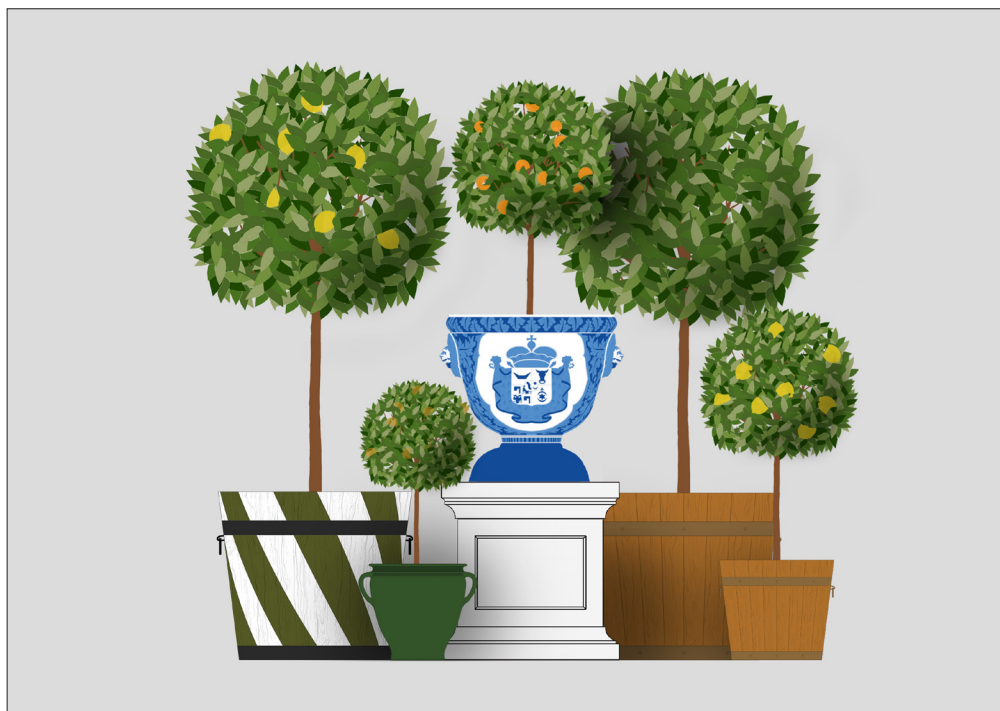
Studia Wilanowskie t. XXVII, 2020
s. 163–172
Rocznik, ISSN: 0137-7329

Wprowadzenie

Zespół pałacowo-parkowy w Wilanowie stanowi wyjątkowej klasy dzieło sztuki krajobrazu, będące wyrazem wielowiekowej ewolucji relacji natury i kultury. Zmiany dziejowe oraz gwałtowny rozwój cywilizacyjny przyniosły jednak wiele negatywnych skutków zaburzających historyczny ład przestrzenny rezydencji i zubożających jej bioróżnorodność. W odpowiedzi na współczesne zagrożenia Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie postanowiło opracować plan zarządzania zasobami przyrody traktowanymi jako integralne i równoważne części krajobrazu historycznego. Na podstawie dostępnych kwerend i inwentaryzacji

gatunków roślin, zwierząt i innych organizmów opracowano koncepcję zarządzania żywymi zasobami przyrody: założenia programowe, schemat podziału zasobów, wskazania w zakresie opieki oraz propozycje wykorzystania w działalności Muzeum.

Jednym z pierwszych kroków do realizacji tego przedsięwzięcia jest rekonstrukcja wilanowskiej kolekcji drzew cytrusowych. Jej odtwarzanie rozpoczęto w roku 2016, gdy w ogrodzie barokowym pojawiło się 38 egzemplarzy drzew pomarańczy chińskiej (*Citrus sinensis*) w charakterystycznych dębowych donicach, zrekonstruowanych na podstawie obrazów Bernarda Bellotta zw. Canalettem¹. Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, chcąc kontynuować ten proces, nawiązało w 2019 roku współpracę z Galerią Uffizi w ramach projektu „Citri et Aurea”. Zarządzane przez włoskie muzeum Ogrody Boboli posiadają unikatową kolekcję cytrusów, wśród których znajdują się gatunki i odmiany pochodzące jeszcze z czasów Medyceuszy. Inicjatywa stała się przyczynkiem do pogłębienia wiedzy o włoskich i polskich związkach ogrodniczych oraz do wymiany wiedzy i doświadczeń w zakresie tworzenia kolekcji cytrusów i ich uprawy (il. 1).

il. 1

Schemat rekonstrukcji wilanowskiej kolekcji cytrusów

1 Mowa tu o trzech pejzażach Bernarda Bellotta znajdujących się w zbiorach Zamku Królewskiego w Warszawie – Muzeum: *Palac w Wilanowie od ogrodu* (ZKW/448), *Palac w Wilanowie* (ZKW/460) i *Palac w Wilanowie od strony południowej* (ZKW/459).

Tło i kontekst historyczny

Podstawą projektu są kontakty dworu wielkiego księcia Toskanii Kosmy III z dworem króla Jana III, nawiązane po zwycięskiej bitwie pod Wiedniem. Zaowocowały ono przesłaniem w 1684 roku ośmiu skrzyń roślin z Florencji do Warszawy. Wśród gatunków wymienionych w źródłach historycznych znajdują się: cytryna lumia (*Citrus lumia* ‘Pomum Adami’), brzoskwinia zwyczajna (*Prunus persica*), orzech włoski (*Juglans regia*), wiśnia pospolita odmiany białej (*Prunus cerasus*), szparag lekarski (*Asparagus officinalis* ‘di Pescia’) oraz figowiec pospolity (*Ficus carica* ‘Brogiotto’)². Oprócz roślin, o które prosił król, przysłano inne, polecane przez ogrodników księcia, a do opieki nad nimi w trakcie transportu przydzielono włoskiego ogrodnika.

Łaciński tytuł projektu „Citri et Aurea” ma podwójne znaczenie, odnoszące się bezpośrednio do cytryn (łac. *citri*) i pomarańczy (łac. *aurea*) oraz do ich symboliki w ogrodzie. Słowo *aurea* oznacza również „złoto” i „chwałę”. W XVI wieku ogrody kojarzono z mitologicznym złotym wiekiem, a w szczególności z jedenastą z dwunastu prac Herkulesa, w ramach której heros musiał ukraść złote jabłka z sadu Hesperyd. Za pomocą rzeźb i fontann Medyceusze tworzyli w swoich założeniach programy symboliczne mające związać ich rodzinę z bohaterskimi cnotami i siłą Herkulesa. Ważnym elementem ogrodów stały się wówczas cytrusy, które utożsamiano ze złotymi jabłkami Hesperyd³. Motyw ten rozprzestrzenił się później w całej Europie, co zaowocowało powstaniem wielu znakomitych kolekcji cytrusów np. pałacu w Wersalu i dreźnieńskim Zwingerze. Miano Polskiego Herkulesa (*Hercules Polonus*) towarzyszyło królowi Janowi III przez cały czas panowania (1674–1696) i znalazło odzwierciedlenie w jego letniej rezydencji w Wilanowie, zarówno w dekoracjach pałacu, jak i otaczającym go ogrodzie barokowym⁴. Architekci i ogrodnicy stworzyli prawdziwy cytrusowy raj, który wraz z zespołem rzeźb gloryfikował postać króla Jana III.

2 Informacje o przesłaniu roślin wraz z listą gatunków znajdują się w listach królewskiego sekretarza, Tommasa Talentiego, przechowywanych w Archiwum Państwowym we Florencji. Fragmenty ich odpisów zostały opublikowane w pracy włoskiego filologa, Sebastiana Ciampiego, zob. S. Ciampi, *Sobesciade Italiana. Lettere militari, con un piano di riforma dell'esercito polacco del re Giovanni Sobiescki ed altre de' suoi segretari italiani*, Florencja 1830, s. III, 80. Później odwoływali się do nich Mieczysław Brahmer i Karolina Targosz. Zob. M. Brahmer, *Toskańskie echa zwycięstwa pod Wiedniem*, „Przegląd Współczesny”, R. XII, 1933, nr 140, s. 325; M. Brahmer, *Z dziejów włosko-polskich stosunków kulturalnych. Studia i materiały*, Warszawa 1939, s. 87–88; K. Targosz, *Jan III Sobieski mecenasem nauk i uczonych*, Warszawa 2012, s. 368.

3 H. Attle, *The Land Where Lemons Grow: The Story of Italy and its Citrus Fruit*, Londyn 2014, s. 11.

4 J. Banach, *Hercules Polonus: studium z ikonografii sztuki nowożytnej*, Warszawa 1984, s. 140–144; M. Cieśla-Korytowska, O. Płaszczewska, *Prace Herkulesa – człowiek wobec wyzwań, prób i przeciwności*, Kraków 2013, s. 19.

Opis projektu

Projekt „Citri et Aurea” został pomyślany jako współpraca Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie z Galerią Uffizi – Ogrodami Boboli we Florencji w zakresie historycznych kolekcji cytrusów w trzech obszarach: badawczym, wystawienniczym i konserwatorskim. Pierwszy ma polegać na przeprowadzeniu badań historycznych nad związkami dworu wielkiego księcia Kosmy III z dworem króla Jana III oraz nad wpływem włoskiej kultury ogrodniczej na wilanowską kolekcję cytrusów. Wyniki badań posłużą opracowaniu publikacji i przygotowaniu wystawy czasowej, która będzie prezentowana w ogrodach obu partnerów. Trzeci obszar dotyczy importu rozwiązań w zakresie doboru gatunkowego i sposobu uprawy cytrusów przeszczepionych z Ogrodów Boboli do ogrodów wilanowskich.

Pierwsze wspólne działania zostały podjęte w listopadzie 2019 roku w ramach zadania „*Citri et Aurea*: wymiana wiedzy i doświadczeń w zakresie historycznych kolekcji cytrusów”, dofinansowanego ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z Programu „Kultura Inspirująca”. Jego realizacja miała na celu promocję we Włoszech historycznych ogrodów rezydencji wilanowskiej, popularyzację dotychczasowych wyników badań na temat wilanowskiej kolekcji cytrusów, upowszechnienie wiedzy o polsko-włoskich związkach w zakresie sztuki ogrodowej oraz rozwinięcie i pogłębienie współpracy pomiędzy instytucjami. Uczestnikami zadania było troje pracowników Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie: Jacek Kuśmierski – kierownik projektu nadzorujący część programową i promocyjną, Łukasz Przybylak – koordynator projektu odpowiadający za kontakty z partnerami, promocję i organizację, oraz dr Anna Ziemełwska – członkini zespołu realizująca kwerendę archiwalną. Galerię Uffizi, będącą partnerem strategicznym, reprezentowała dr Bianca Maria Landi – kuratorka dziedzictwa botanicznego i koordynatorka Ogrodów Boboli, oraz Gianni Simonti – kurator kolekcji cytrusów. Promocję zadania wspierały polskie placówki we Włoszech – Instytut Polski i Stacja Naukowa Polskiej Akademii Nauk w Rzymie – oraz Europejski Szlak Ogrodów Historycznych (ERHG), który udzielił swojego patronatu całemu przedsięwzięciu.

Realizacja zadania

W trakcie wizyty studyjnej we Florencji przeprowadzono kilka spotkań z pracownikami Ogrodów Boboli, podczas których omówiono m.in. dotychczasowe wyniki badań historycznych i archiwalnych na temat włosko-polskich związków ogrodowych, wymieniono się wiedzą i doświadczeniami w zakresie uprawy cytrusów i zarządzania kolekcjami. Polscy uczestnicy odwiedzili ponadto siedziby włoskich instytucji i firm zajmujących się tymi zagadnieniami: ogród botaniczny we Florencji, Villa di Castello, Oscar Tintori Vivai i Hesperidarium w Pesci oraz manufakturę

Poggi Ugo Terrecotte w Imprunecie (il. 2). Dzięki tym spotkaniom udało się przeprowadzić skuteczną promocję zadania wśród włoskich specjalistów i autorytetów z zakresu uprawy historycznych cytrusów, pozyskać nowych partnerów botanicznych i technologicznych projektu oraz zdobyć cenną wiedzę na temat kultury cytrusów we Włoszech. Dodatkowo, dr Anna Ziemlewska przeprowadziła kwerendę materiałów archiwalnych dotyczących wilanowskiej kolekcji cytrusów w Archiwum Państwowym we Florencji. Na zakończenie wizyty Łukasz Przybylak i Jacek Kuśmierski zaprezentowali ogrody wilanowskie⁵ i kolekcję cytrusów⁶ w siedzibie Stacji Naukowej PAN w Rzymie.

Rezultaty

Podczas kwerendy w Archiwum Państwowym we Florencji przejrano dziewięć jednostek archiwalnych⁷ i wykonano ok. 3000 zdjęć korespondencji informatorów oraz sekretarzy Jana III (Tomassa Talentiego, Santiago i Lorenza Banich, Cosima Brunettiego, Lorenza Pazziego i Lorenza Marianiego) do wielkiego księcia Toskanii Kosmy III Medyceusza⁸. Materiał ten

il. 2

Cytryna lumia (*Citrus lumia*, 'Pomum Adami') z zasobów Ogródów Boboli we Florencji

- 5 Ł. Przybylak, *The royal garden in Wilanów – over three hundred years of garden art history*, Rzym 2019 (pdf).
- 6 J. Kuśmierski, *Wilanów Nature Collections*, Rzym 2019 (pdf).
- 7 Archivio di Stato di Firenze, Archivio Mediceo del Principato, f. 4493 (1678–1681); f. 4494 (1682–1684); f. 4495 (1685–1687); f. 4496 (1688–1690); f. 4497 (1691–1692); f. 4498 (1693); f. 4499 (1694); f. 4500 (1695); f. 4501 (1696–1697).
- 8 Cenne polonica w jednostkach: *Cartegio dei segretarii Apollonio Bassetti* (t. 1–10 z lat 1664–1699, sygn. 1572–1581) oraz *Relazioni con Stati Italiani ed Esteri: Germania Corte Imperiale, diversi dalla Germania e Polonia a Cosimo, principe ereditario poi Granduca e alla Segreteria, con avvisi e minute di risposta, „tenute” da Apollonio Bassetti* (t. 1–14 z lat 1665–1698, sygn. 4489–4502) zawierające informacje dot. dworu Jana III, sytuacji w Rzeczypospolitej oraz kampanii wojskowych w latach 80. i 90. XVII w. nie cieszą się większym zainteresowaniem polskich i włoskich badaczy, którzy powielają często materiały opublikowane przez Campiego blisko 200 lat temu, wg ówczesnych zasad edycji i z wieloma błędami, szczególnie w datowaniu. Więcej informacji o polonikach we florenckim archiwum zob. A. Przeździecki, *Wiadomość bibliograficzna o rękopisach zawierających w sobie rzeczy polskie przejranych po niektórych bibliotekach i archiwach zagranicznych w latach 1846–1849*, Warszawa 1850, s. 139–140; W. Abraham, *Sprawozdanie z poszukiwań za listopad i początek grudnia r. 1898. IV. Florencia*, „Archiwum Komisji Historycznej”, R. 9, 1902, s. 228–232; W. Maciejewska, *Polonica w Archiwum Państwowym we Florencji*, „Archeion: czasopismo naukowe poświęcone sprawom archiwalnym”, t. 54, 1970, s. 155–163. Wykaz poloników znajdujących się w Archiwum Państwowym we Florencji wymienia Marcello Del Piazzo w inwentarzu z 1966 r. Zob. M. Del Piazzo, *Archivio Mediceo del Principato. Inventario Sommario*, Rzym 1966, s. 145–146. Informacja o listach pojawia

posłuży do dalszych badań nie tylko na temat wilanowskiej kolekcji cytrusów, ale również historii panowania króla Jana III i jego kontaktów z Europą.

Istotnym rezultatem projektu było pogłębienie wiedzy na temat doboru gatunków i odmian roślin właściwych dla wieków XVII i XVIII oraz tradycyjnych technik ich uprawy⁹. Wizyta studyjna w pięciu ośrodkach koncentrujących określone dziedziny rzemiosła oraz wiedza pozyskana od kuratorów i opiekunów kolekcji cytrusów gromadzonych w Ogrodach Boboli, Villi di Castello i ogrodzie botanicznym we Florencji pozwoliły na zapoznanie się z historycznymi technikami prowadzenia drzew cytrusowych. Tradycyjną, medycejską metodą prowadzenia pokroju uprawianej w pojemniku rośliny jest osadzanie jej na podkładce o wysokości 5–10 cm. Tak nisko osadzone szczepienie¹⁰ było punktem wyjścia do nadania roślinie krzaczastego pokroju (il. 3). Zgodnie z zebranymi informacjami mecenat

il. 3

Nasada pnia drzewka cytrusowego prowadzonego według tradycyjnej medycejskiej metody

Medyceuszy także w aspekcie uprawy cytrusów odegrał znaczącą rolę. Nisko osadzone szczepienie prowadzone było następnie w sposób spiralny względem osi podkładki, przy pomocy trzech lub czterech przewodników. Te pozbawiane były wszelkich odgałęzień do środka krzewu, co miało zapewnić docieranie promieni słonecznych aż do

podkładki. Punktem odniesienia dla kształtowania właściwych proporcji rośliny był rozmiar pojemnika, w którym była ona uprawiana. Ceramiczne, pękate donice *Conca Medicea* są także przykładem medycejskiej spuścizny ogrodniczej. Dzięki takim rzemieślnikom, jak Lorenzo Andrei

się również w: P. Marchesani, *La Polonia tra Cinquecento e Seicento nei diari di viaggio di Giovanni Paolo Mucante e Giacomo Fantuzzi*, w: *Barocco fra Italia e Polonia: Atti del IV Convegno di Studi promosso and organizzato dal Comitato degli Studi sull'Arte dell'Accademia Polacca delle Scienze e dalla Fondazione Giorgio Cini di Venezia (Varsovia, 14–18 ottobre 1974)*, red. J. Ślaski, Warszawa 1977, s. 330; A. Pośpiech, *W służbie króla czy Rzeczypospolitej? (Włoscy sekretarze Jana III Sobieskiego)*, w: *Władza i społeczeństwo w XVI i XVII wieku. Prace ofiarowane Antoniemu Mączakowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. M. Kamler, Warszawa 1989, s. 151–165.

9 Kompedium wiedzy w tym zakresie stanowi publikacja wydana przez szkołę roślin Oscar Tintori Vivai. Zob. G. Tintori, S. Tintori, *Ornamental Citrus Plants. Advice on their cultivation from our rural gardening tradition*, Florencja 2000.

10 Na podkładzie z *Citrus macrophylla*, *Citrus aurantium*, *Citrus volkameriana*, *Citrangue troier* lub *Poncirus trifoliata* (wskazywanej przez Alberta Tintoriego ze szkółki Oscar Tintori Vivai oraz Gianniego Simontiego z Ogrodów Boboli jako najlepszy materiał do szczepienia cytrusów).

z manufaktury Poggi Ugo w Imprunecie oraz niedawnemu projektowi¹¹ realizowanemu przez Galerię Uffizi uzyskano informację o popularności danego pojemnika, zapoczątkowanej w czasie panowania Kosmy III Medyceusza. Wiedza o tym, jak prowadzony był pokrój roślin cytrusowych w latach 1680–1690 pozwala nam uzupełnić wyobrażenia o tym, jak mógł wyglądać materiał roślinny transportowany w 1684 roku z Florencji do Wilanowa. To kluczowa informacja dla procesu szczegółowego projektowania sposobu prezentacji roślin w planowanej do odtworzenia wilanowskiej kolekcji cytrusów.

Podczas wizyt wybrzmiała także medycejska specyfika ekspozycji donic z cytrusami w ogrodzie promieniująca na kulturę ogrodniczą pozostałych krajów Europy. W artystycznych i kartograficznych wyobrażeniach ogrodu – nazywanego od XVII wieku włoskim – przy pałacu w Wilanowie dostrzec można wpływ tokańskiej kultury ogrodniczej. Skrajne, trójkątne partery górnego ogrodu barokowego wraz z podwójnym *tepis vert* w centralnej części salonu ogrodowego służyły ekspozycji pojemników z cytrusami, podobnie jak gazonowe kwatery ogrodu Villi di Castello.

Rzemiosło kultury uprawy cytrusów to także wiedza z zakresu naturalnych źródeł mikro- i makroelementów niezbędnych w nawożeniu roślin, sposobów ich rozmnażania oraz technologii pomocnej w przechowywaniu w niesprzyjającym okresie zimowego chłodu (il. 4).

il. 4

11 W latach 2018–2019 Galeria Uffizi – Ogrody Boboli dzięki wsparciu finansowemu włoskiego domu mody GUCCI realizowała projekt rekonstrukcji medycejskich waz ogrodowych datowanych na ok. 1700 r. Wazy opatrzone emblematem heraldycznym Medyceuszy wykonywane były na bazie zachowanej w zbiorach Ogrodów Boboli. Firmą realizującą prace była manufaktura ceramiki Poggi Ugo w Imprunecie; zob. <https://www.uffizi.it/magazine/presentazione-lavori-boboli> (dostęp: 23 III 2020).

Widok na budynek *Limonaia* w ogrodzie Villi di Castello z parterem gazonowym, na którym w lecie eksponowane są donice z cytrusami

Podsumowanie

Dzięki realizacji zadania Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie nie tylko rozwinęło i pogłębiło dotychczasową współpracę z Galerią Uffizi, lecz również nawiązało nowe kontakty z instytucjami i specjalistami zajmującymi się historycznymi gatunkami cytrusów. Ponadto na skalę europejską przeprowadzono skuteczną promocję Polski jako kraju o długich tradycjach sztuki ogrodowej, mającego silne powiązania z kulturą włoską, a także jako nowoczesnego państwa posiadającego wysoko wykwalifikowaną kadrę realizującą ambitny projekt rekonstrukcji historycznej kolekcji roślin. Prezentacja projektu poświęconego ogrodom rezydencji wilanowskiej pogłębiła wiedzę Włochów o dorobku kulturowym Polski, postaci króla Jana III i powiązaniach kulturowych obu krajów. Dla Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie realizacja zadania przyniosła promocję instytucji jako wszechstronnego i ważnego ośrodka ogrodnictwa historycznego o wielowiekowej tradycji. Dodatkowo podniesiono kwalifikacje jego kadry o wiedzę, która zostanie wykorzystana w projekcie rekonstrukcji historycznej kolekcji cytrusów. Długofalowym rezultatem projektu będzie również wzbogacenie działalności muzeum o publikacje i programy edukacyjne, które na stałe wpiszą się w ofertę dla publiczności.

BIBLIOGRAFIA

Materialy archiwalne

Archivio di Stato di Firenze, Archivio Mediceo del Principato: f. 4493 (1678–1681); f. 4494 (1682–1684); f. 4495 (1685–1687); f. 4496 (1688–1690); f. 4497 (1691–1692); f. 4498 (1693); f. 4499 (1694); f. 4500 (1695); f. 4501 (1696–1697).

Opracowania (wybór)

- Attlee H., *The Land Where Lemons Grow: The Story of Italy and its Citrus Fruit*, Londyn 2014.
- Banach J., *Hercules Polonus: studium z ikonografii sztuki nowożytnej*, Warszawa 1984.
- Brahmer M., *Toskańskie echa zwycięstwa pod Wiedniem*, „Przegląd Współczesny”, R. 12, 1933, nr 140.
- Brahmer M., *Z dziejów włosko-polskich stosunków kulturalnych. Studia i materiały*, Warszawa 1939.
- Ciampi S., *Sobiesciade Italiana. Lettere militari, con un piano di riforma dell'esercito polacco del re Giovanni Sobiescki ed altre de' suoi segretari italiani*, Florencja 1830.
- Cieśla-Korytowska M., Płaszczewska O., *Prace Herkulesa – człowiek wobec wyzwań, prób i przeciwności*, Kraków 2013.
- Maciejewska W., *Polonica w Archiwum Państwowym we Florencji*, „Archeion: czasopismo naukowe poświęcone sprawom archiwalnym”, t. 54, 1970, s. 155–163.

- Del Piazzo M., *Archivio Mediceo del Principato. Inventario Sommario*, Rzym 1966.
- Pośpiech A., *W służbie króla czy Rzeczypospolitej? (Włoscy sekretarze Jana III Sobieskiego)*, w: *Władza i społeczeństwo w XVI i XVII wieku. Prace ofiarowane Antoniemu Mączakowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. M. Kamler, Warszawa 1989, s. 151–165.
- Targosz K., *Jan III Sobieski mecenasem nauk i uczonych*, Warszawa 2012.
- Tintori G., Tintori S., *Ornamental Citrus Plants. Advice on their cultivation from our rural gardening tradition*, Florencja 2000.

SPIS ILUSTRACJI

- s. 164 Schemat rekonstrukcji wilanowskiej kolekcji cytrusów, ryc. Jacek Kuśmierski, 2020 r.
- s. 167 Cytryna lumia (*Citrus lumia* ‚Pomum Adami’) z zasobów Ogrodów Boboli we Florencji, fot. Jacek Kuśmierski, 21 XI 2019 r.
- s. 168 Nasada pnia drzewka cytrusowego prowadzonego według tradycyjnej medycejskiej metody, fot. Łukasz Przybylak, 29 XI 2019 r.
- s. 169 Widok na budynek *Limonaia* w ogrodzie Villi di Castello z parterem gazonowym, na którym w lecie eksponowane są donice z cytrusami, fot. Łukasz Przybylak, 26 XI 2019 r.

JACEK KUŚMIERSKI

Mgr inż. architekt krajobrazu, specjalista ds. ogrodów historycznych w Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, członek Polskiego Komitetu Międzynarodowej Rady Muzeów (ICOM-Polska) i Stowarzyszenia Architektury Krajobrazu (SAK) oraz współpracownik Europejskiego Szlaku Ogrodów Historycznych (ERHG). Zainteresowania badawcze obejmują kulturę historię ogrodów, konserwację zabytkowych założeń zieleni oraz muzealnictwo ogrodowe.

Kontakt: jkusmierski@muzeum-wilanow.pl

ŁUKASZ PRZYBYŁAK

Mgr inż. architekt krajobrazu, kierownik Działu Ogrodowego Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, wiceprezydent Europejskiego Szlaku Ogrodów Historycznych (ERHG); specjalista w zakresie konserwacji i rewaloryzacji ogrodów historycznych, autor publikacji oraz licznych opracowań inwentaryzacyjnych, projektowych i studialnych zabytkowych założeń ogrodowych; koordynator merytoryczny międzynarodowych seminariów parkowych oraz prowadzący tematycznych spacerów ogrodowych; popularyzator ogrodowego dziedzictwa Dolnego Śląska.

Kontakt: lprzybylak@muzeum-wilanow.pl

ANNA ZIEMLEWSKA

Dr, absolwentka historii i ochrony dóbr kultury (specjalizacja muzealnictwo), doktoryzowała się w 2007 r. na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika; wieloletni pracownik Muzeum Okręgowego w Toruniu, następnie Stacji Naukowej Polskiej Akademii Nauk w Wiedniu, od stycznia 2017 r. pracownik Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie; specjalizuje się w historii nowożytnej oraz polskich miejscach pamięci.

Kontakt: aziemlewska@muzeum-wilanow.pl